

УДК 316.378:37

ІНТЕГРАЦІЯ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В СИСТЕМУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Слозанська Ганна Іванівна
м.Тернопіль

У статті розкрито зміст поняття «інклюзивна освіта», проаналізовано теоретичні аспекти реалізації інклюзивної освіти у вищих навчальних закладах, особливості її організації та можливості розширення доступності вищої освіти для осіб з обмеженими фізичними можливостями шляхом адаптації системи вищої освіти як до потреб суспільного розвитку, так і до потреб та життєвих цілей інвалідів. Одним із засобів якісної та швидкої інтеграції інвалідів у суспільство є їх становлення та розвиток в інститутах соціалізації, зокрема під час навчання у вищих навчальних закладах

Ключові слова: особа з обмеженими можливостями, інклюзивна освіта, інтеграція, адаптація.

На сучасному етапі розвитку суспільства відбуваються значні зміни в розумінні соціальних потреб неповносправних людей. Вони вимагають для себе повної участі в суспільному житті, економічному розвитку, соціальної рівності, можливості здобуття освіти та професійної підготовки.

В сучасних умовах доступність вищої освіти для інвалідів являє собою гостру соціальну і педагогічну проблему. Українська молодь з вадами розвитку не має можливостей реалізувати своє право на рівний доступ до освіти: навчання інвалідів здійснюється у спеціальних навчально-виховних закладах або відбувається вдома. В таких умовах соціалізація відбувається однобічно, ізолюваність молоді людини відбивається на усіх сферах її життя і не дає можливості реалізувати наявні здібності й таланти.

Тому виникає необхідність розширення доступності вищої

освіти для осіб з обмеженими фізичними можливостями шляхом адаптації системи вищої освіти як до потреб суспільного розвитку, так і до потреб та життєвих цілей інвалідів.

Метою статті є аналіз особливостей інтеграції осіб з обмеженими можливостями в систему вищої освіти України.

Забезпечити необхідні умови для якісного навчання студентів з особливими освітніми потребами покликана інклюзивна освіта, що визнає за людьми з інвалідністю рівні права на отримання освіти і є втіленням політики рівних можливостей. Інтеграція в освітнє середовище є кроком до інтеграції в суспільство в цілому, допомагає неповносправній молоді не лише отримати професію, а й самореалізуватися, досягти успіху в житті і кар'єрі, відчувати себе особистістю, невід'ємною частиною суспільства [12, с.137–138].

Основні аспекти інклюзивної освіти і проблеми, пов'язані з її практичною реалізацією, висвітлено в наукових працях українських та зарубіжних авторів. Зокрема, теоретико-методологічні аспекти індивідуальної та соціальної інтеграції молоді з обмеженими функціональними можливостями в систему освіти розглянуто в працях відомого європейського дослідника О. Шпека; формуванням нової системи освіти займаються В. Бондар, І. Леонгард, М. Синьов, М. Таланчук, А. Шевцов, А. Ямбург; теоретичні і методологічні аспекти освіти людей з обмеженими фізичними можливостями розроблюють В. Авілов, Н. Вовк, Ю. Волчелюк, З. Кантор, А. Колупаєва, І. Купреєва, А. Мальков, І. Нікітіна, Г. Паршін, В. Сікора, Г. Станевський, М. Чайковський, Ю. Богінська, А. Мігалуш, Є. Плахова.

Проблеми доступності освіти студентів з обмеженими

можливостями життєдіяльності в Україні досліджують науковці Т. Гребенюк, В. Засенко, О. Бацман, К. Кольченко, С. Литовченко, П. Таланчук та інші. Педагогічні дослідження з питань становлення та розвитку практики і теорії спеціально організованого навчання і виховання дітей та молоді окремих категорій розглянуто в дослідженнях І. Плевич, Л. Калініної, О. Кузьмічової, Л. Тигранової, І. Цукерман (інтеграція дітей та молоді з порушеннями слуху); Л. Волкової, Ю. Кузьміної, Є. Медведєвої, Л. Лопатіної (інтеграція дітей та молоді з порушеннями мовлення); Є. Хлистої, Є. Єрмакової, Л. Челан (інтеграція дітей та молоді з порушеннями зору); Г. Алферової, О. Битової, І. Мамайчук, Л. Шипіциної (інтеграція дітей та молоді з порушеннями опорно-рухового апарату). У науковій практиці з'являються дослідження (Є. Ярская-Смірнова, П. Романов, Дж. Холл, Т. Тінклін та інші), де розглядаються питання власної оцінки студентами з обмеженими функціональними можливостями складнощів інтегрованого навчання у вищих навчальних закладах.

Більшість з наявних досліджень мають один суттєвий недолік – їх об'єктом є здебільшого діти з особливими потребами, які перебувають в установах інтернатного типу. За цих обставин майже не висвітлені педагогічні механізми розкриття внутрішнього потенціалу молоді з особливими потребами засобами соціальної роботи в інклюзивному середовищі вищого навчального закладу.

Збільшення кількості хворих серед молодих людей, поява в багатьох із них порушень здоров'я та виникнення інвалідності, зміна соціально-економічних умов у державі загострюють питання адаптації та інтеграції людей з особливими потребами в суспільство здорових людей. Вади інвалідів значно утруднюють їх контакти з довкіллям, обмежують участь у суспільному житті, позначаються на особистісному розвитку, викликають почуття неспокою, невпевненості в собі, формують комплекс неповноцінності, егоцентричності й асоціальні настрої [11, с.61; 13, с.37].

До людей з особливими потребами відносять осіб з вродженими чи набутими стійкими розладами функцій організму, що потребують допомоги для здійснення повноцінної життєдіяльності, розвитку та інтеграції в суспільство [4].

Відсутність у молодих інвалідів, що перебувають вдома або в інтернаті, необхідних знань, умінь та навичок не сприяє їхньому саморозвитку, самореалізації, самовдосконаленню в подальшому, дорослому житті. Непідготовленість до життя у незахищеному середовищі, яке не пристосоване до їх особливих потреб; низький рівень соціалізації та соціальної адаптації; дефіцит спілкування призводять до затримок у психічному і загальному розвитку мовлення, соціальному розвитку; пригнічується емоційна сфера; зменшується жвавість і природна рухливість, з'являється млявість, вайлуватість, скутість. Всі перераховані вище ознаки в більшості випадків є притаманними молоді з особливими потребами, подолати які можливо шляхом забезпечення повноцінного спілкування з однолітками [6, с.15].

Одним із засобів якісної та швидкої інтеграції інвалідів у суспільство є їх становлення та розвиток в інститутах соціалізації, зокрема під час навчання у вищих навчальних закладах (ВНЗ) [11, с.61]. В сучасному світі освіта виступає одним із основних чинників збереження або зміни соціальної структури суспільства, а також соціальної, професійної мобільності особистості. Освіта як фактор мобільності в значній мірі підвищує можливості сходження по соціальних сходах, а в цілому ряді випадків є його умовою. Це відноситься як до здорових людей, так і до людей з обмеженими фізичними можливостями [10, с.180]. Здобуття повноцінної освіти для інвалідів набуває особливого значення, оскільки опанування ними фахових навичок дає можливість реалізувати свої здібності, частково або повністю адаптуватися у суспільстві [11, с.61].

Вища освіта є одним з найбільш ефективних шляхів устрою життя. Вона дає свободу життєвого вибору, духовну і матеріальну незалежність, формує світогляд і життєві цілі, розвиває здатність людини адаптуватися до зміни соціальної

ситуації, додає життєву стійкість і гармонізує існування, що особливо важливо для молоді з обмеженими фізичними можливостями.

Якісне навчання інвалідів потребує створення необхідних для цієї категорії студентів умов. Одним із важливих аспектів забезпечення успішної діяльності студентів з інвалідністю є вивчення питання пошуку шляхів успішної адаптації їх до навчання у вищій школі та до суспільного життя.

В сучасних умовах організаційно-методичні засади освітнього процесу у навчальних закладах орієнтовані на студента, який нормально розвивається, без урахування особливостей психофізичного розвитку студентів з особливими потребами. Невідповідність форм і методів педагогічного впливу на таких студентів може створювати передумови для формування в них негативного ставлення до навчання, девіантної поведінки. У цьому зв'язку підвищується роль спільного навчання разом зі здоровими однолітками, що дозволяє істотно мінімізувати процеси маргіналізації людей з інвалідністю [10, с.180].

В багатьох розвинутих країнах ця проблема розглядається в контексті інтегрованого навчання. Інтеграція осіб з особливостями розвитку у середовище вищої школи розпочалась в багатьох країнах Європи ще у 70-х рр. XX ст. Під впливом конвенції ООН про права інвалідів, про права осіб з розумовою відсталістю (1971 р., 1975 р.) у країнах Європи й Америки переглядаються національні системи фахової освіти, вводиться інтегроване навчання [4, с.28].

Під інтеграцією розуміється залучення інвалідів в суспільство як повноправних його членів, що беруть активну участь у всіх сферах життєдіяльності [4, с.28; 1, с. 319].

Інтегрована форма навчання у ВНЗ передбачає спільне навчання студентів, що мають функціональні обмеження, з іншими студентами. Така форма навчання визнає за людьми з інвалідністю рівні права на отримання освіти і потребує реалізації політики рівних можливостей щодо навчання та виховання студентів з інвалідністю, що здійснюється в інтегрованих групах, які можуть розглядатися як певне мікросередовище [4, с.29].

Наука визначає різні шляхи освітньої інтеграції – як навчання з корекційним напрямом, професійною підготовкою, так і виховання, спрямоване на освоєння інвалідами культурних і духовних цінностей, а також організація їхньої активної участі в усіх сферах життєдіяльності [1].

Якщо інтеграція може бути визначена як входження людини у суспільство, освітні заклади, інші колективи на регулярній основі, то інклюзія передбачає забезпечення можливості повноцінної участі кожної людини у всіх сферах діяльності цих спільнот, тобто створює умови для їх архітектурної, інформаційної, освітньої та соціальної безбар'єрності. Основна відмінність цих підходів полягає в тому, що в процесі інтеграції людина пристосовується до закладу освіти, а при інклюзії – навпаки, освітній заклад створює всі необхідні умови для задоволення індивідуальних потреб людини [5, с.11].

Інтеграція в руслі концепції нетиповості являє собою процес об'єднання звичайних та «особливих» осіб. При цьому для останніх не створюються спеціальні умови, адаптоване середовище. При інклюзії ж відбувається реформування закладів освіти, перепланування навчальних приміщень, щоб вони відповідали потребам усіх без винятку студентів. Таким чином, інклюзію необхідно розглядати як етап (або ступінь) інтеграції, її поглиблення і розширення [3, с.26].

Часто про інтегроване навчання говорять як про проміжну стадію між системою освіти, в якій люди з інвалідністю повністю ізолювані від «звичайних» людей, і інклюзивною системою. Прихильники ж інклюзивної освіти як цілісної системи, зокрема М. Горбань, звертають увагу на корінну відмінність між поняттями інклюзії та інтеграції: деякі форми інтеграції розглядаються ними як різновид спеціального навчання. Проте на практиці достатньо часто терміни «інклюзивна освіта» і «інтегрована освіта» використовуються як синоніми [2, с.11].

Англійське слово «inclusion» перекладається як «утримувати, включати, мати місце в своєму складі». Тому інклюзія є терміном, що відображає нові погляди не лише на освіту, але й на місце людини в суспільстві. Поняття «інклюзія» за кордоном (США, Канада, Великобританія), де існує 50-річний досвід соціальної інтеграції людей з особливими потребами, приходиться на зміну поняттю «інтеграція». Адже механічне поєднання (інтеграція) в одній групі студентів з особливими потребами і зі звичайним розвитком не означає повноцінної участі перших в житті групи [2].

Інклюзивна освіта певною мірою є сучасною альтернативою спеціальній освіті – системі учбових закладів і методик, направлених на отримання знань особами зі спеціальними потребами і що припускає навчання таких осіб окремо від «звичайних» студентів. Прихильники інклюзивного навчання за кордоном стверджують, що значна частка «особливих» молодих людей може вчитися в звичайних учбових закладах, що підтверджує практика багатьох розвинувтих країн Західної Європи та Америки [2, с.10–11]. Проте для більшої ефективності навчальні заклади з інклюзивним навчанням мають працювати у тісному зв'язку із спеціальними навчальними закладами, використовуючи напрацьовані методики роботи з особами відповідної нозології, залучати до консультування спеціалістів із багаторічним досвідом роботи з такою категорією людей.

У науковій літературі немає єдиного визначення інклюзивної освіти. Так, М. Чайковський під інклюзивною освітою розуміє процес розвитку загальної освіти, в який включені всі, в тому числі й особи з обмеженими функціональними можливостями [14, с.140]. За визначенням В. Бондаря, інклюзивна освіта – це спільне перебування й навчання осіб, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, з їхніми здоровими однолітками [9]. З погляду А. Колупаєвої, інклюзивна освіта – це гнучка, індивідуалізована система навчання дітей та молоді з особливостями психофізичного розвитку в умовах освітнього закладу загального типу за місцем проживання. Інклюзивна освіта передбачає комплексний, системний, особистісно орієнтований і індивідуалізований стиль навчання, подолання девіацій поведінки та дефіцитарності розвитку, соціалізацію учнів/студентів, вимагає вивчення й знання не лише структури наявного порушення розвитку, а й рівня соціально-побутової адаптованості і комунікативно-пізнавальної діяльності кожної молоді людини. У процесі інклюзивної освіти враховуються перспективи майбутнього розвитку, актуальність засвоєння певної форми соціальної поведінки, індивідуальні уподобання і наміри осіб з особливими освітніми потребами [4, с.9].

За твердженням М. Горбань, інклюзивна освіта є системою, при якій здорова молодь та молодь з інвалідністю навчається в одній аудиторії. Інклюзивна освіта припускає не тільки можливість включення в загальний учбовий процес, але і спеціальну систему підтримки, що його забезпечує [2, с. 10]. Ю. Волчелюк визначає інклюзивну освіту як систему освітніх послуг, що ґрунтуються на принципі забезпечення основного права на освіту та права здобути її за місцем проживання, в умовах навчального закладу, пристосування навчального закладу, їх загальної освітньої філософії та політики до потреб усіх учнів та студентів. В контексті цього, інклюзивний освітній простір – це система різнопланових соціальних контактів і конструктивної співпраці учасників навчально-виховного процесу з динамічним розвитком його компонентів для забезпечення якісної освіти і соціалізації дітей та молоді з обмеженими фізичними можливостями [1].

Повноцінна участь у концепції інклюзії – це спільне навчання студентів з інвалідністю та/або особливими освітніми потребами з їхніми ровесниками, співпраця з ними, набуття спільного досвіду. Вона передбачає активне залучення до процесу навчання кожного студента й безумовне прийняття кожного таким, яким він/вона є. Інклюзія починається з того, що визнається наявність відмінностей між членами навчального

колективу. Під час розвитку інклюзивного підходу до навчання такі відмінності враховуються і є основою навчального процесу.

Інклюзивне навчання, згідно з Саламанкською декларацією та Програмою дій з навчання дітей з особливими освітніми потребами, – це система освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, яка передбачає навчання в умовах загальноосвітнього закладу.

Щодо вітчизняного законодавства, то в Концепції розвитку інклюзивної освіти дане поняття тлумачиться як комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей.

Отже, інклюзія є процесом, що спрямований на перетворення навчальних закладів у такі освітні простори, які стимулюють і підтримують не тільки дітей та молодь з обмеженими можливостями, а і власне членів колективу. Вона спрямована на розвиток місцевих громад, які підтримують і високо цінують досягнення кожного члена громади. Навчальні заклади можуть співпрацювати з іншими соціальними партнерами та місцевими громадами з метою покращення навчальних і соціальних умов у своїх колективах.

Таким чином, мета інклюзивного навчального закладу – дати всім молодим людям можливість повноцінного соціального життя, активної участі в колективі, тим самим забезпечуючи найбільш повну взаємодію і турботу один про одного як членів співтовариства.

Зазначимо, що до початку XXI ст. за кордоном інклюзія в широкому соціально-філософському сенсі розуміється як форма буття, спільного життя звичайних людей і людей з обмеженими можливостями, за чи проти якої виступає суспільство та його підсистеми (у тому числі інститути освіти), і по відношенню до якої і ті, й інші члени суспільства мають право вільного вибору [6, с.81-82].

При визначенні сутності інклюзії важливо звернути увагу на чотири елементи, які ілюструють її характерні особливості:

1) Інклюзія – це процес. Важливо зазначити, що інклюзія має розглядатись як постійний пошук найбільш ефективних шляхів задоволення індивідуальних потреб усіх молодих людей.

2) Інклюзія пов'язана з визначенням перешкод та їх подоланням. Відповідно, вона включає проведення комплексної оцінки, збір інформації з різноманітних джерел для розробки індивідуального плану розвитку та реалізації його на практиці.

3) Інклюзія передбачає такі складові, як присутність, участь та досягнення. «Присутність» у цьому контексті розглядається як надання можливості навчатися в навчальному закладі загального типу та пристосування, що необхідні для цього; «участь» – як позитивний досвід, якого набуває молода людина в процесі навчання, та врахування ставлення студента до самого себе в цьому процесі; «досягнення» – як комплексний результат навчання упродовж навчального року, а не лише результати тестів та екзаменів.

4) Інклюзія спрямована на ті групи молоді, які підлягають «ризикові» виключення або обмеження в навчанні. Це визначає моральну відповідальність перед такими «групами ризику» та гарантування їм можливості участі в освітньому процесі [9].

Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених інклюзії та визнанню ефективності цієї концепції в контексті «освіти для всіх», інклюзивна освіта залишається дуже складною проблемою, і поки немає логічної, послідовної концепції її реалізації.

Зазначимо, що інклюзивна освіта повинна виконувати функції ефективного засобу боротьби з дискримінаційним відношенням, формування позитивного настрою суспільства,

створенню інклюзивного суспільства та досягнення цілі освіти для всіх, крім цього забезпечувати оптимальну освіту більшості підлітків та молоді й підвищувати ефективність і рентабельність всієї системи освіти.

Означене свідчить, що впровадження інклюзивної освіти – складна, неоднозначна проблема, яка потребує розгляду та розроблення нормативно-правових, психолого-педагогічних, програмно-змістових, соціально-психологічних засад. Таким чином, процес інтеграції молоді з обмеженими функціональними можливостями в єдиному освітньому просторі – це незворотній процес на сучасному етапі розвитку суспільства і його гуманістичних цінностей.

Слід пам'ятати, що люди з обмеженими фізичними можливостями – невід'ємна частина нашого суспільства, а відтак вони мають повне право на отримання якісної освіти, яка дасть їм змогу повністю реалізувати свій життєвий потенціал. Такий підхід зумовлює створення сприятливого соціального фонду, доброзичливого, емпатійного, не акцентуючого нав'язливу увагу на інвалідності, однак такого, що висуває рівні вимоги до набуття знань, вироблення професійних умінь і навичок. Досягти цього можливо завдяки індивідуальному, диференційованому підходу до кожного студента, задоволенню особливих потреб у безбар'єрній архітектурі, інформації, допоміжних засобах, соціальних взаємовідносинах, спеціальному фінансуванню та реабілітації.

Література і джерела

1. Гітун Н. І. Соціально-педагогічні умови реабілітації студентів з особливими потребами / Н. І. Гітун, Н. О. Белікова // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими проблемами : зб. наукових праць. – Київ : Університет «Україна», 2009. – №6 (8). – С. 318–326.
2. Горбань М. Доступ к качественному образованию для людей с ограниченными возможностями / М. Горбань. – М. : ЦЭФИР, 2009. – 57 с.
3. Драч С. В. Інтеграційні аспекти навчання студентської молоді з обмеженими можливостями: аналіз досвіду США / С. В. Драч // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2009. – № 1. – С.53-55
4. Іванюк І. Я. Адаптація студентів з обмеженими можливостями в умовах інтегрованого навчання / І. Я. Іванюк // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими проблемами : зб. наукових праць. – К. : Університет «Україна», 2009. – №6 (8). – С.24–32
5. Кольченко К. О. Інклюзивне університетське середовище як запорука якісної і доступної вищої освіти / К. О. Кольченко, Г. Ф. Нікуліна // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими проблемами : зб. наукових праць. – К. : Університет «Україна», 2008. – №5 (7). – С. 10–14.
6. Красномоєць В. А. Інвалідність : відображення соціального явища у теоретичних поняттях в контексті людського розвитку / В. А. Красномоєць // Вісник Прикарпатського університету : зб. наук. пр. – Харків : ХДАДМ (ХХП), 2009. – № 7. – С. 44–52.
7. Мігалуш А.О. Інклюзивна освіта – шлях до всебічного розвитку дітей / А.О.Мігалуш // Соціальний захист. – 2009. – № 1. – С. 15.
8. Назарова Н. Интегрированное (инклюзивное) образование : генезис и проблема внедрения / Н. Назарова // Социальная педагогика : Деловой журнал для социальных работников и педагогов. – М., 2010. – № 1. – С. 77–87.
9. Перфільєва М. В. Соціалізація неповносправних дітей в рамках інклюзивної освіти [Електронний ресурс] / М. В.Перфільєва // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна. – 2009. – Вип. 11. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum_znkp/Sp/2009_11/13.pdf
10. Плахова Е. Н. Условія інтеграції людей з особливими потребами в сферу вищого образования / Е. Н.Плахова // Вісник Харківського національного університету. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2010. – Вип. 26. – С. 180–184. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/vkhn/Soc_dos/2010_891/Plakhova.pdf
11. Польовик О. В. Сучасний стан соціальної адаптації студентів з особливими потребами до навчально-виховного процесу / О. В. Польовик // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2011. – № 57. – С.61–64
12. Реабілітаційний супровід навчання неповносправних дітей: методичний посібник / [Укл.: А. Луговський, М. Сварник, О. Падалка]. – Львів : Колесо, 2008. – 144 с.
13. Сердюк Л. З. Психологічний захист і адаптація студентів з інвалідністю у ВНЗ / Л. З.Сердюк // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими проблемами: зб. наукових праць. – Київ: Університет «Україна», 2007. – №3 (5). – С. 37–43.
14. Чайковський М. Є. Досвід впровадження інклюзивного навчання в університеті «Україна» / М. Є. Чайковський // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2010. – № 2. – С. 8–11.

В статті раскрыто содержание понятия «инклюзивное образование», проанализированы теоретические аспекты реализации инклюзивного образования в высших учебных заведениях, особенности ее организации и возможности расширения доступности высшего образования для лиц с ограниченными физическими возможностями путем адаптации системы высшего образования как к потребностям общественного развития, так и к потребностей и жизненных целей инвалидов. Одним из средств качественной и быстрой интеграции инвалидов в общество является их становление и развитие в институтах социализации, в частности во время учебы в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: лицо с ограниченными возможностями, инклюзивное образование, интеграция, адаптация.

The article deals with the concept of "inclusive education", theoretical aspects of inclusive education in higher education institutions, especially its organization and extensibility accessibility of higher education for persons with disabilities by adapting higher education system as the needs of social development, and to needs and life goals disabled. One means of quality and rapid integration of disabled people into society is their development in the institutions of socialization, particularly during learning in higher educational establishments

Key words: Person with disabilities, inclusive education, integration, adaptation